

© **АНДРУЩЕНКО ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА – КАНДИДАТ ПОЛІТИЧНИХ НАУК, ДОКТОРАНТ НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

Т. В. АНДРУЩЕНКО

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Аналізуються підходи, концепції, визначення «громадянської дипломатії» як чинника демократизації міжнародних відносин, засобу забезпечення активного діалогу локальних цивілізацій і культуру.

Ключові слова: культура, цивілізація, громадянське суспільство, діалог цивілізацій.

Анализируются подходы, концепции, определения «гражданской дипломатии» как фактора демократизации международных отношений, средства обеспечения активного диалога локальных цивилизаций и культур.

Ключевые слова: культура, цивилизация, гражданское общество, диалог цивилизаций.

Analysis approaches, conceptions, determination of “civil diplomacy» as factor of democratization of international relations, way of providing of active dialogue of local civilizations and cultures are analyzed.

Key words: culture, civilization, civil society, dialogue of civilizations.

Серед багатьох факторів цивілізаційних перетворень у сучасному світі поряд з рівнем соціально-економічної модернізації суспільства, ступенем розвитку політичної культури громадян, створенням середнього класу вчені особливу увагу приділяють реаліям і перспективам становлення громадянського суспільства, що трактується сучасними політологами як загальнолюдська та цивілізаційна цінність системи, що саморегулюється і визначає тенденцію до подальшого моноцентричного розвитку соціально-економічної, політичної і культурної багатоманітності суспільного життя¹. Сьогодні громадянське суспільство стає виразником загальнолюдських цінностей.

В умовах глобалізації й соціальної трансформації функціональна роль громадянського суспільства зростає та стає універсальною за своїм впливом на життя суспільства, підкреслює Г. Зеленько². Громадянське суспільство є важливим механізмом неформального соціального партнерства, засобом підтримки балансу інтересів у суспільстві. Як система взаємодії громадян, їхніх об'єднань у різних сферах життєдіяльності суспільства, існуючих у соціумі відносин особистостей, сімейних, соціальних, економічних, культурних, релігійних та інших структур, які розвиваються поза межами втручання держави, директивного регулювання та регламентації, як суспільство вільних людей, свобода яких захищена державою, що можливо лише в умовах перетворення останньої в дійсно правову, демократичну державу, громадянське суспільство становить таку систему зв'язків та інтересів, що забезпечує вільну реалізацію кожною людиною її природних прав.

До структури громадянського суспільства відносять свободу асоціацій індивідів, коли добровільні об'єднання та організації виражають інтереси і прагнення певних верств населення; союзи підприємців, найманих робітників, органи

виробничого самоврядування, спілки споживачів та багато інших структур, покликаних забезпечувати дотримання цивілізованих відносин між усіма учасниками виробництва й обміну, пом'якшувати зіткнення численних приватних устремлінь³. Громадські організації та об'єднання як інститути громадянського суспільства виникають, перш за все, для представлення і вираження інтересів і захисту прав і свобод громадян. У зв'язку з тим, що діяльність громадських організацій дуже багатогранна і вони вступають у найрізноманітніші суспільні зв'язки з іншими підструктурами суспільства, то критеріїв їхньої класифікації є багато: суб'єкт та об'єкт діяльності, сфера діяльності, вид і спрямованість діяльності, мета діяльності, функції, кількість зайнятих у громадських організаціях тощо.

Передові держави і прогресивні організації громадськості роблять все необхідне, щоб зменшити міжцивілізаційний розкол, а в перспективі – нівелювати його. Роль громадянських організацій у цьому процесі важко переоцінити. Громадянські організації – наукові, національно-культурні, жіночі, молодіжні тощо – сприяють зближенню інтересів, поглибленню взаємопорозуміння, співпраці між народами і культурами, знижують міжнародну напругу чи протистояння. Їхній рух отримав назву «громадянської дипломатії». Зупинимося на його аналізі детальніше.

Насамперед, потрібно розглянути поняття громадянської дипломатії як частини міжнародних відносин, неофіційного суб'єкта впливу на політику урядових і неурядових структур зарубіжних країн.

Проблема взаємовідносин людини та політичної влади, громадянського суспільства і держави особливо актуальна в країнах молодих демократій як мусульманської, так і християнської цивілізацій, соціальний генотип яких становить сильна державність і патерналістський культурний архетип. У межах цих цивілізацій, підкреслює В. Співак, держава ніколи не зводилася до ролі «нічного сторожа» або «неминучого зла», а завжди була рушієм реформаторських зусиль «згори». Епоха «зіткнення цивілізацій» потребує переосмислення і перегляду визначальної ролі в цьому процесі не лише держави, а й громадянського суспільства. Від того, наскільки воно буде сформованим, зрілим, цивілізованим і стабільним, залежить результат глобальних трансформацій світової спільноти⁴.

Однією з характерних особливостей нашого часу, на думку Н. Іванченко, є всезростаючий вплив народних мас на міжнародні відносини та міжнародне право, що є закономірним результатом розвитку об'єктивного історичного процесу і найважливішим чинником, який характеризує сучасний міжнародний стан. Народні маси все рішучіше і активніше втручаються у вирішення глобальних проблем. Зростає усвідомлення реальності ядерної, а отже, і екологічної катастрофи, дилема «вижити або загинути» об'єднують людей, залучають до антивоєнного і екологічного рухів багатомільйонне населення країн різних континентів, збільшують потенціал і ефективність масових виступів за виживання людства. Маніфести, заклики, заяви, резолюції, рішення міжнародних антивоєнних і екологічних неурядових організацій та рухів висловлюють колективну думку народів, яка є важливим чинником у вирішенні даних проблем. Таким чином, робить висновок Н. Іванченко, народна дипломатія має важливе значення у встановленні атмосфери довіри, етичного, гуманістичного наповнення міжнародних відносин⁵.

Л. Чернявська вказує на посилення взаємодії між суспільними системами

національного рівня та міжнародними системами, що зумовлює зростання ролі неурядового сектора у світовій політиці. Сьогодні у багатьох міжнародних процесах неурядові структури відіграють не менш важливу роль, ніж держави чи міждержавні інститути. У такій трансформації міжнародних відносин, їхній транснаціоналізації та очевидному перенесенні акценту багатьох міжнародних процесів у недержавний сектор чітко простежується стале зростання впливу недержавних інститутів та організацій не лише у межах окремих регіонів, але й у глобальному просторі, в усіх без винятку вимірах міжнародної взаємодії⁶.

Подолання тоталітаризму у різних сферах суспільного життя передбачає роздержавлення його основних сфер і переведення на основи самоорганізації. Тут особливо доречна концепція «організованого суспільства» В. Андрущенко. Таке перехідне суспільство характеризується поступовим оновленням, дестабілізацією основних показників якості життя, пошуком суспільних пріоритетів і стратегічних партнерів, глибокою інертністю мас тощо. Трансформаційне суспільство пронизане суперечностями й водночас прагне перманентних змін у всіх сферах життя.

На посилення ролі неурядових акторів у сучасних міжнародних відносинах вказує Т. Зонova. На її думку, у постбіполярному світі в області телекомунікацій, валютної політики, захисту довкілля з'явилися групи експертів, що роблять істотний вплив на зміст і хід міжнародних переговорів. Неурядові організації, бізнесмени, діячі культури та науки, приватні фонди й окремі громадяни все активніше включаються у міжнародний контекст. У цьому разі неурядові актори з повною підставою можуть розглядатися як невід'ємна частина сучасної дипломатії⁷.

З точки зору Н. Вінникової, посилення взаємозалежності та процеси глобалізації утворюють появу фундаментально нових тенденцій у світовій політиці. По-перше, відбувається автономізація діяльності транснаціональних акторів – етнічних, релігійних, культурних, професійних та інших груп, мультинаціональних фірм, представників ринкових, комунікативних, інформаційних і міграційних потоків, а також діаспор, кримінальних кланів, окремих видатних особистостей. За таких умов державний суверенітет підривається «розщепленням» лояльності індивіда між трьома відносно самостійними сферами – державою, транснаціональними та соціокультурними мережами. Це дає підстави вести мову про спільний методологічний тренд щодо бачення міжнародного середовища серед сучасних дослідників глобалізаційних процесів. У політичному вимірі – це демократизація тоталітарних суспільств та їхній транзит до демократії, в соціальному – створення глобального громадянського суспільства, в ідеологічному – розповсюдження ліберальних цінностей у якості етико-фундаментального майбутнього світового громадянського суспільства. Інституційно всі ці процеси пов'язують із зростанням ролі глобального управління за рахунок посилення ролі недержавних акторів міжнародних відносин⁸.

Нині на думку І. Малкіної, все більше держав починають усвідомлювати, що необхідно шукати нові, багато в чому нетрадиційні підходи до вирішення проблем виживання людства, створення нових і реорганізації існуючих механізмів для координації зусиль не лише держав у цьому напрямі, але й самого населення планети. Однією з реально існуючих, але не використовуваних на глобальному рівні можливостей є визнання державами партнерської ролі власних суспільств в особі багаточисленних неурядових організацій, діяльність яких на міжнародній арені аж ніяк не загрожує демократичному режиму. Більш того, вона підсилює

потенціал власної держави, підвищує його авторитет в особі світової громадської думки і сприяє зовнішньополітичним акціям урядів⁹.

В умовах посилення ролі недержавних акторів, зокрема громадських організацій та рухів, у світовій політиці відбувається формування глобального громадянського суспільства.

Масштаби громадянського суспільства, зазначає А. Мартінелі, стають глобальними. *На рівні світу позначилося громадянське суспільство з ряду транснаціональних співтовариств*, транснаціональних неурядових організацій, колективних глобальних рухів, мережевих груп за інтересами, міжнародних наукових і професійних асоціацій, через які індивіди досягають соціальних і політичних домовленостей на рівні всього світу. Це важливі актори глобальної сцени. Вони взаємодіють з державними і міжнародними організаціями, можуть грати значущу роль у формуванні майбутнього світового суспільства та бути атрибутом демократичного глобального управління, «виросшуючи» інтернаціональний публічний простір, цінності, що широко поділяються, усвідомлення спільності людства. Емпірично доведено зростання числа акторів і їхньої активності на рівні світу¹⁰.

В. Кулик однією із основних сучасних тенденцій у світових політичних процесах вважає зростання громадянської участі в прийнятті важливих міжнародних рішень. Актуалізація проблематики міжнародних громадських об'єднань відбулася у другій половині ХХ ст., коли стало очевидно, що громадянське суспільство має раніше незатребуваний потенціал налагодження діалогу між державами та володіє інструментарієм впливу на міжнародні відносини. Громадянське суспільство дедалі рішучіше й активніше втручається у рішення глобальних проблем. Таким чином, робить висновок В. Кулик, відбувається глобалізація громадянського суспільства¹¹.

К. Трима також відзначає факт трансформації громадянського суспільства під впливом глобалізаційних процесів. Його діяльність починає виходити на світовий рівень. Відбувається формування нової суспільно політичної одиниці – глобального громадянського суспільства. Основним елементом глобального громадянського суспільства є неурядові організації, а деякі з них (відповідно до масштабів їхньої роботи) складають його структурний центр, а саме – антиглобалістські рухи, товариства дружби та культурних зв'язків і природоохоронні організації¹².

В. Бебик пропонує розглядати глобальне громадянське суспільство як планетарну сукупність усіх громадян світу, їхніх вільних об'єднань і асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що перебувають за межами новостворюваної глобальної держави (наддержавних, міждержавних і державно-національних політичних структур), її директивного регулювання та регламентації, що їх гарантують і охороняють політичні структури глобального світу. Таке розуміння формальних і неформальних структур дає підстави говорити про такий специфічний об'єкт дослідження політології – глобальне громадянське суспільство¹³.

В. Степаненко розглядає глобальне громадянське суспільство як таке, що вийшло за межі національних держав і діє у міжнародному масштабі, об'єднуючи у своїх мережах і організаціях представників різних країн і направляючи свою активність у сферу глобального суспільного блага, тобто на подолання наслідків стихійних лих, запобігання гуманітарним конфліктам і катастрофам, боротьбу з епідемією ВІЧ/СНІДУ, вирішення проблем екології, захист прав людини, формування міжнародних демократичних коаліцій тощо. При цьому головна структурна ланка національних громадянських суспільств – недержавні організації – транс-

формується в глобальному форматі в міжнародні громадські організації, які все ще по термінологічній інерції визначають як міжнародні недержавні або неурядові¹⁴.

О. Макаричев до основних елементів транснаціоналізації інститутів громадянського суспільства відносить: створення «майданчиків» для комунікації з ключовими політичними гравцями; розробка інструментарію та методології для вирішення практичних проблем; генерування й поширення ідей, їх захист під час публічного обговорення; сервісні (контрактні) послуги на замовлення влади чи бізнесу; збільшення ролі неурядового сектора в суспільних дебатах; напрацювання рекомендацій, які сприяють стабільнішому і стійкішому розвитку суспільства¹⁵.

О. Чувардинський, досліджуючи проблеми становлення громадянського суспільства, особливо увагу приділяє аналізу місця та ролі громадянського суспільства в системі сучасних міжнародних відносин. Демократизація міжнародних відносин розглядається ним як об'єктивна тенденція формування сучасного світового порядку. Цю тенденцію утверджують не лише державні установи та дипломатичні працівники, але й пересічні громадяни, об'єднані в міжнародні організації, спілки, асоціації тощо. Мова йде про своєрідне явище – «народну дипломатію», що розгортається на теренах усвідомлення необхідності спільного вирішення глобальних проблем сучасності, пов'язаних з виживанням людства. Спільні рішення та дії (антивоєнні масові рухи, екологічні дії, маніфестації, форуми, неофіційні зустрічі громадських лідерів, керівників політичних партій тощо) об'єднують народи, сприяють утвердженню загальнолюдських цінностей, здорового глузду та чесності, відвертості та відкритості політики як ознак міжнародної дипломатії, де все важливішу роль грає народна дипломатія¹⁶.

Отже, процеси глобалізації, зокрема, формування глобального громадянського суспільства, стимулюють підвищення значущості міжнародних громадських організацій та рухів, які все активніше починають брати участь у дипломатичних відносинах.

Як пише М. Лебедева, у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. дипломатія все більшою мірою підпадає під контроль громадськості. Це здійснюється завдяки ширшим можливостям засобів масової інформації, необхідності ратифікації багатьох документів, і, нарешті, тому, що на міжнародну арену все частіше виходять не державні структури, а різноманітні рухи (етнічні, релігійні та інші), громадські організації та академічні кола, які почали займатися «традиційними дипломатичними проблемами» – пошуком злагоди у конфліктних ситуаціях, наданням посередницьких послуг тощо¹⁷.

Дипломатична сфера, зазначає О. Манжуліна, перестала бути винятковою прерогативою держави, і успіх на міжнародній арені багато в чому залежить від спільних зусиль державних і недержавних структур. Дипломатія, колись переважно одновимірний процес на рівні окремих урядів, зараз є багатогранною діяльністю, у якій усе помітнішу роль має громадська думка. Безумовно, політика ще формується у приватних, конфіденційних бесідах між професійними дипломатами, багато в чому так само, як і 200 років тому, але практично жодна політична ініціатива не може увінчатися успіхом без суспільної підтримки¹⁸.

На хвилі зростання впливу громадськості на здійснення світової політики виникає та розвивається рух громадянської дипломатії. Поява громадянської дипломатії як нової форми міжнародної діяльності пов'язується з трансформацією державного суверенітету та новими технологіями, що дають змогу непро-

фесійним дипломатам виходити на міжнародну сцену, обминувши державний апарат¹⁹.

Як зазначає Т. Медведєва, громадянська дипломатія в родовому вигляді (на рівні окремих людських і групових контактів різних народів) існувала з давніх часів. З моменту її виходу на якісно інший рівень організації (формування суспільних інститутів і суспільних рухів) її можна розділити на чотири історичні етапи. Перший етап – становлення та розвиток перших антивоєнних суспільних рухів в Європі та Америці (початок XIX ст -1918 р.); другий етап – вихід громадянської дипломатії на міжконтинентальний рівень (1919 – 1945 рр.); третій етап – залучення громадянської дипломатії до ідеологічної війни і розвитку організованого руху прибічників світу (1946 – 1990 рр.); четвертий етап – розширення сфери діяльності громадянської дипломатії та вихід її інститутів на міжнародний рівень як реальних акторів міжнародної політики (1991 р. – донині).

Нині, на думку Т. Медведєвої, спостерігається зростання ролі громадянської дипломатії на міжнародній арені, її безпосередня участь у світовій політиці як реальних акторів, її вплив на вироблення зовнішньополітичних і внутрішньополітичних державних цілей і стратегій, а також величезний вклад, який вона вносить до поліпшення міжнародного іміджу своєї країни і розвитку дружніх зв'язків між народами²⁰.

Таким чином, на початку XXI ст. громадянська дипломатія стає повноправним актором світового політичного процесу. Зараз розвиток міжнародних відносин вже не може визначатися лише виключно діяльністю міжнародних і державних органів без широкої опори на суспільні сили. Саме поняття «громадянська дипломатія» завдяки ЗМІ вже міцно увійшло до суспільно-політичного життя, проте досі в науковій літературі воно ще не знайшло адекватного теоретичного осмислення.

За визначенням Т. Медведєвої, громадянська дипломатія – це неофіційна як зовнішньополітична, так і внутрішньополітична діяльність незалежних безпосередньо від урядів фізичних і юридичних осіб, неурядових організацій, рухів та інститутів, спрямована на збереження миру, розвиток і поліпшення міждержавних відносин, на зміцнення дружби, взаєморозуміння і співпраці між різними народами. При цьому існує різниця між громадянською та народною дипломатією. Незалежні від уряду інститути існують у демократичних державах з розвиненим інститутом громадянських прав і свобод. Для держав авторитарного типу, коли реальні громадянські права та свободи відсутні, а міжнародна діяльність громадських організацій повністю поставлена під контроль держави, на думку Т. Медведєвої, доцільніше використовувати термін «народна дипломатія»²¹.

Водночас багато дослідників використовують поняття «громадянської» та «народної» дипломатії як синоніми. Так, Н. Приходько та О. Тимофєєв базовими принципами функціонування інститутів народної дипломатії вважають автономність у своїх діях і рішеннях та незалежність від державних структур. Власне саме тому, на їхню думку, вона називається «громадянською». Подібну діяльність можуть здійснювати не лише організації (неурядові організації), некомерційні організації, релігійні організації, суспільні об'єднання і т. д.), але й приватні особи (спортсмени, політики, діячі культури, бізнесмени), що проявляють себе на неофіційному, а іноді й на особистісному рівні²².

О. Чувардинський веде мову про народну дипломатію, що виступає інститу-

том громадянського суспільства, силою, що активно впливає на процеси міжнародного життя. Її значення полягає в офіційній та неофіційній діяльності суб'єктів громадянського суспільства країн у вирішенні проблем міжнародного співробітництва, у сприянні діяльності з розв'язання міжнародних суперечностей та розбіжностей між державами мирним шляхом. Активний розвиток народної дипломатії зумовлюється процесами глобалізації та інформаційної революції, а її духовними підвалинами виступають загальнолюдські цінності та інтереси. Міжнародна політика не може будуватися без врахування інтересів масових рухів у всіх країнах: антивоєнних, екологічних, професійних, молодіжних, жіночих, товариств дружби тощо.

Центральне місце у громадянській дипломатії належить спеціальним акторам. Т. Медведева в якості таких основних акторів громадянської дипломатії виділяє різного роду суспільні інститути, які мають наступні загальні особливості: формально, офіційно засновані; є неурядовими; не є суб'єктами міжнародного права; не розподіляють прибуток; засновані на принципі самоврядності; широко використовують працю добровольців; суспільно корисні або діють в ручищі основних завдань громадянської дипломатії (тобто прагнуть до миру, дружби, взаєморозуміння і співпраці між народами). До таких акторів належать: неурядові організації, зокрема міжнародні неурядові організації, суспільні, національні та релігійні об'єднання (у тому числі парламентські), політичні партії, внутрішньодержавні регіони, юридичні та фізичні особи, що беруть участь у міжнародній діяльності та розділяють основні цілі громадянської дипломатії. Згідно з визначенням громадянської дипломатії і основних умов її здійснення, акторами громадянської дипломатії не можуть бути громадські організації, які повністю фінансуються урядом або будь-якою міжнародною організацією²³.

1. *Бабкіна О.В.* Держава і громадянське суспільство: механізми стримувань і протидії // Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – 2010. – Вип. 3. – С.5. 2. *Зеленько Г.І.* Політична «матриця» громадянського суспільства: Досвід країн Вишеградської групи та України. – К.: Знання України, 2007. – С. 44. 3. *Снівак В.М.* Політико-правовий та соціологічний вимір глобалізації: Монографія. – К.: Логос, 2011. – С. 239-240. 4. Там само. – С. 240. 5. *Иванченко Н.С.* Международные неправительственные организации и движения как фактор обеспечения военно-политической и экологической безопасности // Правоведение. —1991. – № 1. – С. 103. 6. *Чернявська Л.Н.* Суб'єктність міжнародних неурядових організацій у світовій політиці: Автореф. дис. ... канд. політ. наук. – К., 2007. – С. 3. 7. *Снівак В.М.* Цит. праця. – С. 127. 8. *Иванченко Н.С.* Цит. работа. – С. 133-134. 9. *Чернявська Л.Н.* Цит. праця. – С. 3-4. 10. *Мартинелли А.* От мировой системы к мировому обществу? // Социологические исследования. – 2009. – № 1. – С. 7. 11. *Кулик В.О.* Вплив міжнародних мережових громадянських ініціатив на безпеку політику України // Наукові записки НаУКМА. – 2009. – Т. 95, Політичні науки. – С. 69. 12. *Триша К.А.* Особливості діяльності українських екологічних організацій в умовах глобалізації // Грані. – 2009. – №6. – С. 147. 13. *Бебик В.* Глобальне громадянське суспільство : теорія, методологія, менеджмент // Політичний менеджмент. – 2006. – № 2. – С. 145. 14. *Степаненко В.* Глобальне громадянське суспільство: концептуалізації та посткомуністичні варіації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2005. – №2. – С.157. 15. *Макарычев А.С.* Гражданское общество в России: между государством и международным сообществом // Публичное пространство, гражданское общество и власть: Опыт развития и взаимодействия – М.: РАПН; РОССПЭН, 2008. – С. 23. 16. *Чувардинський О.Г.* Громадянське

суспільство в Україні: становлення, функціонування, перспективи розвитку: Автореф. дис. ... д-ра політ. наук. – Львів, 2008. – С. 23-24. **17.** *Лебедева М.М.* Мировая политика. – М.: Аспект Пресс, 2003. – С. 3074-308. **18.** *Манжулина О.А.* Публичная дипломатия США: Дис. ... канд. полит. наук. – СПб., 2005. – С. 4. **19.** *Современные международные отношения и мировая политика: Учебник / А. В. Торкунов, И. Г. Тюлин, А. Ю. Мельвиль и др.* – М.: Просвещение: МГИМО, 2004. – С. 477. **20.** *Медведева Т.И.* Гражданская (народная) дипломатия и ее роль в российско-японском политическом диалоге: Автореф. дис. ... канд. полит. наук. – М., 2007. – С. 14. **21.** Там само. – С. 12. **22.** *Приходько Н., Тимофеев О.* Фактор народной дипломатии в отношениях Китая с Россией и США // *Власть.* – 2007. – № 9. – С. 76. **23.** *Медведева Т.И.* Цит. работа. – С. 12-13.